

Enyedi György

A FALUSI ÁTALAKULÁS ÚTJAI A VILÁGON

A 20. század már számtalan jelzőt kapott: a technika korszaka, az atomkorszak, a világűr meghódításának kora stb. A jelzők között szerepel „az urbanizáció kora” is. „A 20. század az urbanizációnak már nemcsak mint az egész világot átfogó társadalmi jelenségnek a korszaka, hanem ezen belül a nagyvárosok szinte korlátozhatatlan növekedésének százada is” — írják a néhány éve megjelent „Világvárosok, nagyvárosok” c. könyv szerzői.¹ A szerzőket e kijelentésükben támogatják a statisztikai adatok is: századunk során különösen a nagyvárosi fejlődés gyorsult fel, roppant mértékben. A századforduló óta megnégyszereződött a 10 ezernél népesebb városok száma. A 100 ezres nagyságrendű városokban az 1800. évi 15,6 millió lakossal szemben korunkban már több, mint 600 millió él, a különbség tehát több, mint negyvenszeres. Ez idő alatt a Föld teljes népessége csak háromszorosára nőtt.

A nagyvárosi növekedés abban az időszakban következett be, amikor a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés a legsodróbb lendületű volt. Közismert, hogy a fenti jelenségek összefüggtek: az iparosodás nagy hatással volt a városnövekedésre, a városfejlődés a magas szintű szolgáltatások elterjedésére stb. Ebből azután az a túlzó egyszerűsítés született, s vált hosszú ideig uralkodóvá, hogy a városnövekedés önmagában is a fejlődés jele; hogy egy-egy ország gazdasági-társadalmi színvonalát a városi népesség aránya jelzi; hogy a város a korszerű, a falu az elmaradott településforma. Tulajdonképpen a legtöbb ország kormányzata támogatta is a nagyvárosok növekedését.

A városi népességarány nemzetközi összehasonlításával egyébként is óvatosnak kell lenni, mivel a városi népesség statisztikai definíciója minden országban más. Norvégiában az a település számít városnak, ahol legalább 200 ember él úgy, hogy házaik 50 méternél közelebb vannak egymáshoz. A legtöbb nyugat-európai országban a falu és a város között csupán a lélekszám alapján történik a megkülönböztetés: a határ általában 2000 fő. (Ezt az ismérvet használva Magyarország városi lakosaránya 80% lenne a közigazgatási beosztás alapján kimutatott 51% helyett).

Nincs két európai szocialista ország sem, amelyben teljesen azonos lenne a városi népesség fogalmának meghatározása. Így azután Bulgária városi népességaránya alacsonyabb, mint Csehszlovákiáé — ez is jelzi, hogy a városi népességarány csak korlátozottan használható a gazdasági-társadalmi fejlettség jellemzésére.

A város-eufória megcsappanása csak az 1960-as években kezdődött. Fő okai a nagyvárosok koncentrált környezetrombolása és a nagyvárosi társadalom eltorzulása, amelyek számtalan publikációból ismertek. Azóta gyakori a városnövekedés korlátozása. A „természethez való visszatérés” túlzó eszméivel is gyakran (gyakorlatával ritkán) találkozhatunk.

A városok előnyeiről és hátrányairól folyó több évtizedes vita árnyékában feledésbe merült az a tény, hogy a Föld lakóinak többsége a falusi térségekben él, e térségek gazdasági jelentősége növekszik, s hogy e falusi térségek nemcsak passzív befogadói a városi hatásoknak, de fejlődésük — vagy hagyatásuk — a központjukként szolgáló város sorsát is befolyásolja. Végül is a városok nem önmagukban, hanem vidékükkel együtt léteznek, változásaik kölcsönösen egymásra hatnak. A vidék tartós és jelentős elmaradása városától ez utóbbi fejlődését is gátolja, eltorzítja. Ezért város- és falu-fejlődést (vagy visszafejlődést) nem szabad egymással szembeállítani: egyik feltételezi és megkívánja a másikat.²

Azért is időszerűnek tartom a falusi fejlődés útjainak felvázolását e rövid tanulmányban, mert feltételezem, hogy századunk utolsó két évtizedében *a városnövekedés viszonylagosan lelassul, a falusi térségek jelentősége viszonylagosan megerősödik*. A városnövekedésnek eddig érvényesült számos tényezője megváltozik, s nincs okunk feltételezni, hogy a szocialista országok vagy a fejlődő országok pontosan megismétlik a fejlett nyugati országok múlt századi vagy századeleji városnövekedését.

A jelenleg tapasztalható városnövekedés — például a fejlődő országok nagyvárosainak: Mexikóvárosnak, Calcuttának, Kairónak gyors népességyarapódása nemcsak a fejlődés jele, hanem a gyengesége is: a falusi térségek elmaradottságáé is. A falusi elmaradottság a Föld nagy részén fennálló helyzet, de nem a falu lényegi ismérve, törvényszerű kísérője.

A falunak persze sokféle értelmezése lehet: mást ért felu alatt az etnográfus, a szociológus vagy az építész. Az én földrajzi-térgazdasági szemléletemben a falu és a város között a különbség csak *funkcionális*. A városnak olyan ún. *központi funkciói* vannak, amelyekkel vonzást gyakorol vidékére, amellyel a vidéket magához kapcsolja (közigazgatási, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi funkciók, ipari munkahelyek a vidékről bejárók számára stb.) A falut ennek megfelelően a helyi funkciók jellemzik: a helyi természeti erőforrások kiaknázása, a helyi lakosság alapfokú ellátása. A fejlett országokban a falu és a város közötti éles funkcionális határvonal elmosódik, a faluhálózat a faluközpontokon, kisvárosi hálózaton keresztül folyamatosan „megy át” a városálózatba. A településeknek az a funkcionális különbsége — egyszerűen a települések eltérő mérete miatt is — akkor is fennáll, ha a falu és város társadalmi kü-

lönbségei, eltérő fogyasztási szokásai kiegyenlítődnek.³ Térjünk vissza arra a — bizonyára sokak által vitatott — feltételezésemre, hogy a jövőben a városnövekedés lelassulása, a falusi fejlődés erősödése várható. A városok számának és népességének gyarapodása alkalmasint az elkövetkező évtizedekben is jellemző lesz, ám ütemének lassulását eredményezheti a környezeti válság, az élet minőségének alapos leromlása a nagyvárosokban, továbbá a falusi fejlődés, a falusi térségek népesség-megtartó képességének erősödése.

A falusi térségek világméretű jelentőségét igazolja, hogy

1. itt él a Föld népességének csaknem 2/3-a, s az országok túlnyomó részében a falusi népesség létszáma növekszik (csak többnyire lassabban, mint a városoké). A legmerészebb városnövekedési előrejelzések is legfeljebb 50%-ra teszik a városi népesség arányát a világon a jövő évezred elejére. Ezek a népességarányok is jelzik, hogy a világméretű fejlődési elképzelések nem épülhetnek egyszerűen a városfejlődésre.

2. a falusi térségekből kerül ki az élelmiszer és a legtöbb ipari nyersanyag. Ezek jelentős világgazdasági felértékelése az 1970-es években a falu gazdasági elmaradottságának egyik fontos forrását (a nyerstermékek korábbi kedvezőtlen kereskedelmi cserearányát) kezdi megszüntetni. Megnőtt az élelmiszerek stratégiai jelentősége is.

3. a falusi térségek a Föld természeti környezete megóvásának, a környezeti egyensúly helyreállításának fő színterei.

A továbbiakban a *lassuló városnövekedés* feltételezésének megítéléséhez tekintsük át röviden a Föld három nagy politikai földrajzi egységének: a fejlett tőkés országoknak, a fejlődő országoknak és a szocialista országoknak falufejlődési tendenciáit.

A *fejlett tőkés országok* Nyugat- és Észak-Európában, Észak-Amerikában, valamint elszigetelten más kontinenseken (Ausztrália, Új-Zéland, Dél-afrikai Köztársaság, Izrael, Japán) jelentik a Föld egyetlen zónáját, ahol a városlakók nagy többségben (az összes népesség 70—80%-a) vannak. Ezek jelenleg a világ technikailag legfejlettebb, legmagasabb élet-színvonalú területei, ezért gyakori feltételezés, hogy hasonló gazdasági színvonal elérése a Föld más területein is hasonló városi népességarányal fog együtt járni. A fejlett tőkés országok városi népességaránya azonban olyan történelmi és világgazdasági helyzetben, olyan társadalmi körülmények között alakult ki, melyek a jövőben már nem fognak reprodukálódni. A teljesség igénye nélkül szeretnék felsorolni néhány fontos nyugat-európai és észak-amerikai városképző tényezőt, mely a Föld más részeinek urbanizációjában — az eltérő gazdaságtörténeti korszak miatt — nem érvényesülhet.

1. A tőkés városfejlődés jelentős részben az *ipari fejlődésből* táplálkozott. A korai iparosítás, Nyugat-Európában az első ipari forradalom viszonylag kisméretű ipartelepekben öltött testet, melyek igen nagyszámú településben, számos kisvárosban jelentek meg, s viszonylag — a befektetett tőkéhez képest — sok munkást foglalkoztattak. A munkássá

vált korábbi parasztnak be is telepedtek a városokba, mivel a napi munkába járást vidékről a közlekedési viszonyok miatt nem tették lehetővé. A nyugat-európai urbanizáció magas színvonala nemcsak a nagyvárosoknak, hanem a kisvárosi hálózat széles kiépültségének köszönhető. Ennek a hosszú városfejlődési múlt mellett az is a forrása, hogy az ipar széles körben elterjedt a városhálózat alsóbb szintjein is, a korábbi mezőgazdasági vásárvárosokat is dinamizálta.

A mai modern ipar általában jóval nagyobb egységben települ, s inkább tőke-, mint munkaigényes. Az ipari munkaslétszám a fejlett ipari országokban — még a közepesen fejlett Magyarországon is — mindenütt csökken. A jelenleg, s a jövőben folyó iparosítás tehát a városi népesség növelésében korántsem játszhat olyan szerepet, mint a 19. századi textilipari, bányászati-kohászati irányú ipari fejlődés játszott.

2. A fejlett tőkés országok nagyvárosainak fejlődésében az iparosításnál is jóval fontosabb szerepet játszott a *világgazdaságot szervező funkciójuk*. A nyugat-európai nagyvárosok az 1950-es évekig irányító központjai és fő haszonélvezői voltak a Föld nagyobb részére kiterjedő gyarmatbirodalmak gazdasági kiaknázásának és politikai elnyomásának: az észak-amerikai nagyvárosokkal együtt pedig az egész tőkés világgazdaság pénzügyi, üzleti, gazdasági-kereskedelmi élete irányításának, székhelyei a multinacionális monopolszervezeteknek. E városok növekedését olyan tercier, nemtermelő funkciók táplálták, melyek a világ népessége többségének életét uralták; vonzásterületük messze túlnőtt nemcsak vidékükön, de országterületükön, sőt kontinensükön is. Nem szorul bizonyításra, miért nem általánosíthatók e növekedési tényezők.

3. A fejlett tőkés országok rohamos városnövekedése olyan korszakban zajlott le, amikor e növekedés negatív hatásai nem voltak ismertek vagy nem keltettek politikai figyelmet. A fejlett tőkés országok az 1930-as évektől kezdődően, főleg pedig az 1950-es évektől, gondot fordítanak a területi tervezés elemeinek bevezetésére, a területileg kiegyenlített gazdaságfejlesztésre, ami általában a nagyvárosi növekedés korlátozásával jár. A városnövekedés ellen hatnak a környezetvédelem fokozódó erejű szempontjai, a nagyvárosi életforma negatív társadalmi vonásai, a nagyvárosok roppant drága üzemeltetése. E korlátozó szempontokat az újonnan városiasodó országok már figyelembe vehetik.

4. A fejlett tőkés országok városfejlődése a falu és a város ellenséges viszonya közepette ment végbe. A politikai és gazdasági hatalom városi jellegű volt, a falu alárendelt szerepet játszott, és éppúgy ki volt szolgáltatva a városnak, mint ahogyan a falusi, agrárjellegű gyarmatbirodalmak az urbánus gyarmattartó országoknak. A falusi hátrányok az elmaradott életkörülményekben és az alacsony életszínvonalban is tükröződtek, amely tömegeket vetett ki a falusi térségekből, s ösztönzött bevándorlásra a városokba. Nyugat-Európa városi „robbanása” idején a falu háttérbe szorítását elősegítette, hogy a városi népesség élelmezésére külföldről olcsó élelmiszert szinte korlátlanul importálhattak, és a falusi

népességfelesleget a tengerentúli kivándorlás lecsapolhatta. A falu-város szembenállás, az életkörülmények kiáltó ellentéte ma is világszerte elterjedt, de az új világgazdasági rend kialakulásával, mint már említettem, a Föld falusi térségeinek gazdasági jelentősége alaposan megnőtt. A nyersanyag-kibocsájtó területeknek a feldolgozóipari központokhoz viszonyított alsóbbrendűsége kétségkívül szűnőben van, mely a falu-város kapcsolatokat is átalakíthatja.

Természetesen a fejlett tőkés országok városfejlődésének voltak olyan motívumai is — a gazdasági tevékenységek kooperációs előnye, a munkalehetőségek széles skálája, magas szintű kulturális és szolgáltató intézmények jelenléte —, melyek a jövőben is hatni fognak, más országok városfejlődésében is érvényesülnek.

A városfejlődés jellege azonban nemcsak a városnövelő tényezőktől, hanem a *falusi településhálózat* jellegétől is függ. Nos, a fejlett tőkés országok falusi településhálózatára, a mezőgazdaság korai kapitalizálódásának, a földmagántulajdon korai kialakulásának köszönhetően a *szórványtelepülés* a jellemző. A csoportos falusi települések határa Európában Közép-Németországon és Közép-Franciaországon át húzódik, ettől északra, tehát Észak-Franciaországban, a brit szigeteken, a Benelux államokban, az NSZK északi részén, Skandináviában a szórvány, a magános farm a jellemző. Észak-Amerikában is szinte kizárólagos a szórványtelepülés. Ezek, a magyar tanyáktól eltérően, nem tartoznak csoportos településhez (nagy faluhoz vagy mezővároshoz), hanem önálló településformát alkotnak; alapfokú ellátásukat 2—3000 lakosú kisvárosok biztosítják.

A társadalmi átalakulás a szórványtelepüléseket is érintette; az Egyesült Államokban pl. a farmok lakóinak csupán 15%-a mezőgazdasági foglalkozású.

A fejlett tőkés országokban tehát nem jellemzi a faluhálózatot a kis-, közép- és nagyfalvak fokozata, mint általában a Kárpát-medencében, hanem a várossal szemben a magános település áll. A városi agglomerációk sem úgy keletkeznek, hogy a városkörnyéki falvak urbanizálódnak, hanem a városból kiköltözők építenek új városkörnyéki csoportos településeket, elővárosokat. Egy ilyen településszerkezetben az alapvető, elemi szolgáltatásokat is a városnak (kisvárosnak) kell nyújtania. A gazdasági-társadalmi fejlődés a szolgáltatások fokozott igénybevétele során a közép-európai településhálózatban a funkciók „lefelé” vándorolnak: egykori kisvárosi funkciók — pl. ruházati kereskedelem, háztartási gépjavítás — a nagyobb falvakban telepednek meg; az alapfokú ellátást a falusi településhálózaton belül biztosítják. A magányos farmokkal telelt falusi térségekben azonban a kisvárosnál „lejjebb” a funkciók már nem juthatnak. A falusi szórványtelepülésnek csak két funkciója lehet: a mezőgazdaság és a lakóhely-funkció. Ez a tény is fontos eleme a városok nagyobb jelentőségének.

A fejlett tőkés országokban a falu és a város között erős a közeledés

— a társadalmi rendszer logikájának megfelelően — a *fogyasztás* szerkezetében. A farmház komfortja — villany, telefon, úthálózatba való bekapcsolás — a városi lakásokétól nem marad el, hasonló bútorokkal van berendezve, éppen úgy autót használnak közlekedésre. Jobban megmaradnak a társadalmi különbségek és hátrányok: az alacsonyabb jövedelemszínvonal, az iskolázás, az egészségügyi ellátás alacsonyabb színvonala.

A fejlett tőkés országokban — a kormányzat és az állampolgár egyaránt — a túlzásfolt, kormányozhatatlanná vált, rossz közbiztonságú — nagyvárosi agglomerációk fellazítására törekszik. A jó közlekedési hálózat a napi ingázási távolságot megnöveli. A városok aránynövekedése a fejlett *tőkésországokban megállt*. A városba tömörülés a korlátozás nélküli városnövekedés időszakában sem lépte túl a teljes népesség 75—80%-át. Nagy-Britanniában, a korai urbanizáció földjén, a falusi népességarány 1951-ben érte el mélypontját, azóta mind a falusi népesség abszolút száma, mind pedig aránya növekedett. (1951 és 1971 között 9,7 millió főről 12,1 millióra, illetve az összes népesség 18,7%-áról 21,7%-ára.)⁴ Az Egyesült Államokban 1956-ban fordult meg a falusi népesség hosszan tartó csökkenése. Franciaországban 1968 után szűnt meg a falusi népesség több, mint egy évszázadig tartó „menekülése a földről”.⁵ A fejlett tőkés országokban elterjedtek a városlakók ún. falusi második otthonai is, amelyekben a szabad idő megnövekedésével huzamosabb ideig tartózkodnak, nyugdíjas korukban gyakran végleges lakóhelyükké válik.

A falusi elnéptelenedés nyugat-európai folyamatának fontos, számunkra is megszívlelendő tapasztalata, hogy az újabb falu felé fordulás a még benépesült falusi területek elvándorlását mérsékelni, sőt, esetenként visszafordítani is képes volt, ám a kiürült vidékekre, az elhagyott földekre — pl. a francia kormányzat jelentős erőfeszítései ellenére — a lakosság már nem tér vissza. A teljes elnéptelenedés egyelőre visszafordíthatatlannak tűnik — hiszen ki fog olyan kísértet-faluba, akár ingyenes házzuttatás, akár megjavult ingázási feltételek mellett letelepedni, melyben nincs villany, üzlet, iskola, nincs emberi közösség? Roppant felelősséget vállal magára, aki egyes falusi települések elnéptelenedését sietteti, hiszen, úgy tűnik, a népességüket elvesztett területek a társadalom használatából végleg vagy legalábbis nagyon hosszú időre kikerülnek.

A *fejlődő országokban* él a Föld falusi népességének nagy többsége. Ezek az országok sokfélék, közös vonásuk mindenesetre a falusi népesség magas aránya és a korszerű városhálózat hiánya. A nagyvárosok többnyire „kifelé” élnek, főleg a nemzetközi munkamegosztás termékei, gyakran, tengerparti kikötők; a kis- és középvárosok (amellett, hogy hálózatauk nagyon hiányos) pedig főleg mezőgazdasági vásárhelyek, lakosságuk zömmel agrárfoglalkozású.

A fejlődő országok legfőbb gondja nem egyszerűen a szegénység, hanem az elavult társadalmi-gazdasági szerkezet. Emiatt roppant nehezen indulhatnak el a modern fejlődés útján (s még nem bizonyos az sem,

hogy e fejlődés hová, milyen társadalomhoz vezet?). A fejlődő országok egy része — mely kőolajjal vagy hasonló nagyértékű nyersanyaggal rendelkezik — az 1973. évi árobbanás óta nem is szegény. A gazdagság azonban csak csekély részben fordul az általános gazdasági fejlődésre, általában maroknyi kisebbség kezében összpontosul, pazarló fogyasztást szolgál, s külföldre, a fejlett tőkés országokba vándorol. Az exportbevételekből inkább az élelmiszer-behozatait fedezik, mintsem a saját mezőgazdaságuk fejlesztését — amelynek társadalmi viszonyai a modernizálást alig tennék lehetővé. Kivételt csak néhány, nem kapitalista úton fejlődő ország (pl. Algéria) jelent.

Azok a fejlődő országok — mint pl. Bangladesh —, amelyeknek nincs exportálható nyersanyaga, s lakosságukat élelmezni képtelen, különösen válságos helyzetbe kerültek.

A fejlődő országok válsága — alapjában a fejlődésben megrekedt falusi társadalmak válsága. A hagyományos, önellátó falusi közösségeket a tőkés világpiacra történő árutermelés már régen felbomlasztotta, de nem alakította át modern tőkés árutermelő egységekké. Jól ismert, hogy a közegészségügy rohamos javulása nyomán felgyorsult népszaporodás súlyos és súlyosbodással fenyegető élelmezési válságot idézett elő a fejlődő világban, különösen Ázsia sűrűn lakott országaiban. Az alapjában hagyományosnak maradt mezőgazdaság termelését számottevően bővíteni, a munkaerő-felesleget foglalkoztatni nem képes. A faluról kivetett ember-tömegek pedig a nagyvárosok felé veszik útjukat, s ezek lakosságát mérhetetlenül felduzzasztják. A városközpontot vagy városias lakónegyedeket körülöntik a falusi bevándorlók kunyhói vagy — mint egyes indiai nagyvárosokban — egyszerűen a hajléktalan, utcán éjszakázó bevándorlók.⁷

A városnövekedés fő forrása a falusi válság, nem pedig az urbánus fejlődés. A bevándorlók zöme munka nélkül marad, nincs szükség rájuk, a nagyváros hulladékain élnek, mint az antik proletariátus. A városokban alig folyik termelő tevékenység — a 4 milliós Lagosban mintegy 30 ezren dolgoznak az iparban — a városi kereskedők igen széles rétege tulajdonképpen a vidéki javak közvetítéséből él. *Mabogunje*, a neves nigériai városföldrajzos élelmezési bélyegzi a fejlődő országok városait.⁸

A fejlődő országok alapvető fejlesztési kérdése szerintem a falusi fejlesztés. A gazdasági függetlenség elnyeréséhez az önálló ipar kiépítése elkerülhetetlen, de úgy vélem, az *elsődleges* szükséglet most az élelmiszer-termelés növelése (s ennek feltételeként a falusi társadalmi viszonyok megváltoztatása), a falusi munkaalkalmak gyarapítása, így az elvándorlás mérséklése, a falusi központok kiépítése. Nem szabad azt hinni, hogy a fejlődő országokban a városok jelentik a modern, a mezőgazdaság pedig a hagyományos elemet. A város — mint rámutattunk —, a belváros felhőkarcólói s bankházai ellenére sem modern társadalmi-gazdasági szervezet, modern elemek — pl. ültetvények s a hozzájuk kapcsolódó agrár-
ipari komplexum — pedig a falusi térségben is fellelhetők.

Számos fejlődő országban tesznek erőfeszítéseket a falusi fejlesztés felendítésére, a mértéktelen városnövekedés korlátozására. Ezek az erőfeszítések átgondoltabbak s eredményesebbek az ún. nem tőkés fejlődési utat választott országokban (pl. Tanzánia). De olyan tőkés jellegű fejlődő országokban is, mint India, a falusi ipar jelentős növelésével (a fogyasztási cikkek a falusi iparral kívánják termeltetni) bővítik a falu népességeltartó képességét. Az élelmiszer-termelés növelésére a legtöbb helyen jók az adottságok: a jelenlegi alacsony hozamok új növényfajták bevezetésével, a műtrágyázás elterjedésével viszonylag könnyen növelhetők. Ám ennek is csak akkor van foganatja, ha a termelők érdekeltek a termelés bővítésében (nem a spekuláló közvetítő kereskedelem fölözi le a hasznot), a többlettermelést el tudják szállítani, s tárolni tudják, különben kárba vesz. A „zöld forradalom” ellentmondásos eredményei jól bizonyítják a fentiek jelentőségét.

Osszefoglalva: úgy ítélem, a fejlődő országok fő gondja ma nem a városfejlődés meggyorsítása, hanem a falusi válság enyhítése. Aligha képzelhető el a fejlett tőkés városnövekedési modell megismétlése.

A *szocialista országokban* a falu-város viszony elvi alapja a falu és a város közötti különbség felszámolása, amely igen fontos társadalmi célkitűzés. A különbség felszámolási ütemében s módjaiban már az egyes szocialista országok gyakorlata különböző — mivel falusi fejlődésük múltja, s jelen helyzete is nagyon eltérő.

Másként fogalmazható meg azonban a falusi probléma az európai és az Európán kívüli szocialista országokban. Ez utóbbiakban a falusi népesség mérete, aránya jóval jelentősebb, mint Európában.

Ismeretes, hogy *Európa* gyengén fejlett tőkés országai léptek a szocialista fejlődés útjára. Ezekben a mezőgazdaság és a falusi népesség jelentősége viszonylag nagy, a városhálózat csak részlegesen fejlett. A szocialista gazdaságfejlesztési programok középpontjában az iparosítás áll, amelyet többnyire a mezőgazdaság felhalmozásának elvonása árán érnek el. A településfejlesztésben a városhálózat teljes körű kiépítésére, a nagyvárosok életkörülményeinek javítására fordul a fő figyelem. Az iparcentrikus politika országoként különböző mértékben érvényesül, de többnyire a mezőgazdaság aránylag elhanyagolt szektor — bár foglalkoztatási jelentősége többszöröse a fejlett tőkés országokénak.

A falu és a város közötti *társadalmi* kiegyenlítődés jelentősen előrehaladt, főleg a kollektivizált mezőgazdaságú országokban. A magángazdálkodással jellemezhető Lengyelországban és Jugoszláviában sok a kétlaki foglalkozású parasztcsalád, ami szintén a kiegyenlítődés egy formája. A falusi és városi *életkörülmények* közötti különbség eléggé nagy, az infrastruktúra kiépítésében nagy a falusi elmaradás. Ez az országok általános gazdasági fejlettségének függvénye (tehát a balkáni vagy lengyel falvak jóval elmaradottabbak, mint a cseh vagy dunántúli falvak), de a jövedelem vagy településpolitika is eltérő. A falusi népesség jövedelme a legtöbb szocialista országban erősen elmarad a városi népességétől (főleg, ha

mezőgazdasággal foglalkozik), és kevesebb társadalmi juttatásban részesül.

A mezőgazdaság szerepe jóval nagyobb a falusi fejlődésben, mint a fejlett tőkés országokban. Nemcsak a viszonylag magas agrárfoglalkozási arány miatt, de azért is, mert a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek társadalmi szervezetek is, egy sor falusi szolgáltatás ellátói, a falusi lakásépítés szervezői stb. A falu a Szovjetunió nagy részén is mezőgazdasági település, a városoktól jobban elkülönül, mint a sűrűn lakott, kiterjedt ingázással jellemezhető kelet-közép-európai szocialista országokban.

Az európai szocialista országok falupolitikája nem mentes bizonyos dogmatikus vonásoktól. (Pl. gyakori feltételezés, hogy a munkásosztály vezető szerepének biztosítása megkívánja a városfejlesztés prioritását.) A szocialista gazdaságfejlesztés során mind a Szovjetunióban, mind a legtöbb kelet-közép-európai szocialista országban a szocialista iparosításnak aránytalanul nagy terhét viselte az országok lakosságának többségét jelentő parasztság. A mezőgazdasági felhalmozás elvonására gyakran használtak kényszerintézkedéseket (kötelező beszolgáltatás, erőszakos kollektivizálás, a parasztok kényszerlakhelye stb.) Oroszországban a forradalom a nagyvárosokban győzött, s e központokból terjesztette ki uralmát a gyakran ellenálló, a lakosság nagy többségét jelentő falusi zónákra. A falu-város szembenállása, a falu hátrányos, bizalmatlan kezelése jellemzője volt a sztálini iparosítási és kollektivizálási politikának.

Az ázsiai szocialista országok forradalmának története éppen ellentétes tapasztalatú. A kínai kommunisták 1927 után, Csang Kaj-sek politikai fordulata után a városokból kiszorultak és falusi körzetekben szerveződtek újjá. A kínai forradalom: a fellázadt falusi tömegek ostroma a városok ellen. E történelmi tapasztalatot hordozza magában a maoizmus paraszti tömegekre támaszkodása (ami (egyébként nem zárja ki azt a gyakorlatot, hogy a falusi életszínvonalat alacsonyabban tartják a városinál).

Az ázsiai szocialista országok sok szempontból a fejlődő országokhoz hasonlítanak. Népségük túlnyomó többsége falun él és mezőgazdasággal foglalkozik. A társadalmi viszonyok megváltoztak: eltűntek a földbirtokosok és a közvetítő kereskedők. A kínai kommuna tulajdonképpen a paraszti önellátás nagyobb méretű, alapvető szolgáltatásokra és ipari tevékenységre is kiterjedő megszervezése. Az ázsiai szocialista országok fokozatosan kívánják kiépíteni modern városhálózatukat, hogy elkerüljék a kóros városnövekedés következményeit; a falusi fejlesztés ezért kiemelt figyelmet kap. Vietnam egyesülése után, a túlduzzasztott déli nagyvárosokból nagy tömegek tértek vissza a falusi körzetekbe (egyedül Ho Shí Minh-városból több, mint félmillióan).

A szocialista társadalmi forma önmagában nem garancia az arányosabb településrend, a falu-város harmónia megteremtésére. Sok függ a településfejlesztés döntési, irányítási rendszerétől; átfogó településpolitikától és érvényesítésétől; általában a parciális (helyi ágazati) és társadalmi érdekek összehangolásának módjától. A legtöbb szocialista or-

szágban nincs megfelelő, távlatokat adó falufejlesztési politika: Kelet-Közép-Európában a lakosság fele falun él, de a településfejlesztés egyértelműen város-centrikus. A szocialista országok többségében a gazdaság-irányítás erősen központosított és ágazati jellegű, ami nem kedvez a regionális és településfejlesztésnek.

A szocialista társadalmi fejlődés nagy vívmánya a falu társadalmi alárendeltségének, diszkriminált helyzetének fokozatos felszámolása. Adósak vagyunk még az összehangolt falu-város fejlesztés modelljének kidolgozásával. A legtöbb szocialista ország: frissen urbanizálódó nemzet, s érthető a túlzott lelkesedés a városok iránt. Az utóbbi években növekszik a felismerés, hogy a városnövekedés önmagában nem cél, a népjólét, az élet minősége nem közvetlen függvénye a városi népességarányoknak.

A cikk természetesen nem a további városfejlődés ellen, hanem a falufejlesztés elhanyagolása ellen íródott. A szocialista társadalmi tervezés elvben lehetőséget ad, hogy elkerüljük a túlzott városi koncentrációnak jól ismert káros következményeit. Vajon nekünk is be kell mennünk a városokba, hogy a következő generáció megkezdje a kimenekülést?

Jegyzetek

- ¹ Bernát, T. — Bora, Gy. — Fodor, L.: Világvárosok, nagyvárosok, Gondolat, Budapest, 1976. p. 9
- ² Erdei, F.: Város és vidéke. Szépirodalmi, Budapest, 1971.
- ³ Enyedi, Gy.: A magyar falu átalakulása. Földrajzi Közlemények, 1975. 2. 109—124.
A változó falu (szerk. Kulcsár, V.) Gondolat, Budapest, 1976.
- ⁴ Moseley, M. J.: Accessibility: the rural challenge. Methuen, London, 1979. p. 8.
- ⁵ Enyedi, Gy.: A francia falufejlesztés stratégiája és problémái. Gazdálkodás, 1979. 6. 66—70.
- ⁶ Johnson, E. A. J.: The Organization of Space in Developing Countries, Harvard University Press, Cambridge, 1970.
- ⁷ A latin-amerikai favellák vagy barrio-k, az afrikai nagyvárosok kunyhói a fejlett országokból jött látogatóban a nyomornegyed képzetét keltik. E városnegyedek lakói persze szegény emberek, de ezek a kunyhók általában a falusi házakhoz hasonlítanak, azonos módon épülnek. A fejlődő országok nagyvárosainak egyik sajátossága, hogy nem egyszerűen falusiak vándorolnak be a városokba, hanem a falusi *település*: nyomul be — akár újonnan, akár csak nagyobb kiterjedésben, mert mindig jelen volt a városban. Lagosban, a rohamosan növekvő nigériai fővárosban a munkanélküli bevándorlók gyakran megművelik a városi grundokat, a telekspekulánsok által felvásárolt, be nem épített telkeket, remélve, hogy a tulajdonos nem veszi észre a termés betakarításáig.
- ⁸ Mabogunje, A. L.: Urbanization in Nigeria. London University Press, London, 1968.

⁹ Marx és Engels véleménye a falu-város viszonyról változott. Kezdetben a nagyvárosok felszámolását tervezték, akár — mint Engels írta — „a nagyiparnak az egész ország területén való lehető legegyszerűsebb elosztása” árán is. Erre az álláspontra a nagyvárosi nyomor és az élelmiszer-termelés elégtelensége miatt helyezkedtek. A technikai fejlődés — a városi komfort-növekedés, a fokozódó élelmiszer-termelés — nyomán a nagyváros „lebontásának” terve a 19. század végén eltűnt a marxizmusból és a nagyvárosi proletariátus forradalmi ereje került előtérbe. Részletesebben 1. Polonyi P.: Városiasodás vagy falusiasodás? Valóság, 1978. 2. 17—33.

Rezime

Putevi seoskog preobražaja

Nagli i svestrani razvoj u XX veku prouzrokovao je značajne društvene promene, koje se naročito pokazuju u urbanizaciji, u odlasku iz sela u grad, pri čemu sela postaju zaostala forma življenja.

Prema mišljenju autora buduće naseljavanje gradova će se usporaviti i može se očekivati razvoj seoskog načina življenja u daljnem, opširnije analizira razvojne tendencije sela u najvećim političkim i geografskim oblastima zemlje, u kapitalističkim zemljama, u zemljama u razvoju i u socijalističkim društvima.

Kapitalistički način urbanizacije je nastao usred naglog industrijskog razvoja. Pored gradova ovde umesto sela nalazimo usamljena naselja.

U zemljama u razvoju živi značajan broj seoskog stanovništva sveta. Kriza zemalja u razvoju jeste u stvari kriza u razvoju seoskog društva.

U socijalističkim zemljama osnovni cilj promene odnosa između sela i grada je uklanjanje razlike između tih naselja.

Iz svega ovoga proizilazi da je neophodno određivanje razvojne politike sela, jer stalno rastuća urbanizacija ima mnogo negativnih posledica kao što su zagađivanje okoline, izobličenja velegradskog društva.

Summary

Ways of rural transformation

The sudden and complex development in the 20th century resulted some important social changes, which can be noticed by watching the urbanization, leaving of villages and moving into towns (cities). This is followed by the fact that villages become an oldfashioned way (form) of living.

According to author's opinion the further settling in towns will become slower and the development of village forms of living is expected.

The author further on analyzes the development tendencies of villages in the most important political and geographic regions of the country, of capitalistic countries, underdeveloped countries and socialist countries.

The capitalistic way of urbanization appeared as a result of a fast industrial growth. Beside cities there wa can not find villages only isolated settlements.

In underdeveloped countries great many pople live in villages, so the crisis of underdeveloped countries is the crisis of village society. In socialist countries the most important tendency is changing the ratio between villages and towns and eliminating the difference between them. The conclusio is that it is necessary to determine the development policy of villages because growing urbanization has many negative effects such as: pollution and deformation of city society.